

УДК 159.944:378.2

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Метельська Н.Й., аспірант кафедри психології

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті проаналізовано поняття професійно важливих якостей особистості, зокрема визначено особливості їх розвитку у процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Особлива увага приділяється розгляду професійно важливих якостей фахівців як чиннику формування їх професійної самосвідомості.

Ключові слова: професійно важливі якості, професійна самосвідомість особистості, майбутні психологи, професійна підготовка студентів-психологів.

В статье проанализировано понятие профессионально важных качеств личности, в частности, определены особенности их развития в процессе профессиональной подготовки будущих психологов. Особое внимание уделяется рассмотрению профессионально важных качеств специалистов как фактору формирования их профессионального самосознания.

Ключевые слова: профессионально важные качества, профессиональное самосознание личности, будущие психологи, профессиональная подготовка студентов-психологов.

Metelska N.Y. DEVELOPMENT OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES AS A FACTOR OF FORMATION OF THEIR PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS

The article analyzes the concept of professionally important qualities of personality. In particular, the peculiarities of their development in the process of professional training of future psychologists are determined. Special attention is paid to the consideration of specialists' professionally important qualities as a factor of the formation of their professional self-consciousness.

Key words: professionally important qualities, professional self-consciousness of personality, future psychologists, professional training of students-psychologists.

Постановка проблеми. У сучасних соціокультурних умовах рівень вимог до особистості психолога невпинно підвищується, тому однією з актуальних проблем сучасної освіти є фахова підготовка психолога, професійні вміння якого відповідали б актуальним потребам суспільства. Для цього в рамках процесу професійного становлення у вищій майбутній фахівець повинен оволодіти цілою системою знань, умінь та практичних навичок для здійснення ефективно-психодіагностичної, психокорекційної, консультаційної, психотерапевтичної, тренінгової та психопрофілактичної роботи.

Крім успішного оволодіння необхідною базою знань і вмінь відповідно до специфіки обраної спеціальності, важливим також є володіння максимально вираженими професійно необхідними якостями, що є передумовою ефективного здійснення професійних функцій на будь-якому етапі професійного становлення особистості майбутнього психолога. Це зумовлює зміну вимог і до процесу його професіоналізації, оскільки саме у ньому відбувається не лише розвиток особистісних структур, але й специфічна інтеграція особистісних властивостей та якостей, а також формування професійної самосвідомості особистості.

Саме тому на перший план виходить питання не просто підвищення рівня теоретичної

професійної підготовки студентів-психологів, а насамперед, створення умов для практичної насиченості педагогічного процесу професійного становлення майбутніх фахівців, зокрема розвитку їх професійно важливих якостей та професійної самосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз літературних джерел показав, що у сучасній психології є чимало досліджень, присвячених різноманітним психологічним аспектам професійної діяльності і професіоналізації особистості загалом (О. Єрмолаєва, Л. Захарова, Е. Зеєр, Є. Климов, С. Максименко, А. Маркова, Л. Мітіна, Ю. Поваренков, М. Пряжніков, В. Рибалка, Д. Сьюпер, Т. Титаренко, В. Шадріков та ін.) та професійного становлення майбутніх психологів зокрема (Г. Абрамова, О. Бондаренко, Ж. Вірна, Л. Долинська, І. Зязюн, Т. Ільїна, О. Кондрашихіна, Н. Коломінський, І. Мартинюк, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, В. Семиченко, Л. Уманець, Н. Чепелєва, Н. Шевченко, Л. Шнейдер та ін.).

Питання підготовки практичних психологів висвітлюється за такими аспектами, як компоненти професіоналізму психолога (Д. Богоявленська, О. Бондаренко), спеціальні здібності та професійно важливі якості майбутніх психологів (М. Амінов, Н. Бачманова, І. Мартинюк, М. Молоканов, М. Обозов, Р. Овчарова, Н. Пророк), формування особистісних констук-

тів майбутніх фахівців (Г. Абрамова, І. Дубровіна, Ю. Ємельянов, Н. Пов'якель, Л. Уманець, Н. Шевченко), методологічні та теоретичні аспекти їхньої підготовки (Г. Балл, О. Бондаренко, Л. Бурлачук, Р. Мей) тощо.

У працях учених знаходимо думку про те, що професійна підготовка майбутніх психологів повинна здійснюватись у новій особистісно-орієнтованій парадигмі, передбачати актуалізацію професійно важливих особистісних якостей, орієнтуватись на формування професійної компетентності психолога і створення системи професійних навичок, які дозволяють досягати професійного успіху, самореалізації, набувати професійної культури спілкування, професійної інтуїції, рефлексії та розвивати професійну самосвідомість.

Отже, хоча вказана проблема досить глибоко досліджена у сучасній психологічній літературі, проте вона не втрачає актуальності, оскільки говорити про ті чи інші характеристики, які визначають ефективність практичної діяльності психолога, можливо тільки у випадку осмисленого бачення професіоналом себе у професійній діяльності і його бачення самої цієї діяльності в цілісному контексті життя.

Формулювання цілей статті. Мета статті – здійснити аналіз професійно важливих якостей майбутніх психологів у контексті формування їх професійної самосвідомості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Як відомо, кожній професії відповідає певний набір психологічних і фізичних якостей індивіда, а успішність професійної діяльності та задоволеність професією прямо залежать від ступеня відповідності індивідуальних якостей вимогам професії. Так з'явилося поняття «професійно важливі якості», яке в подальшому стало відігравати провідну роль у дослідженнях професійного становлення та професійного розвитку особистості.

І. Мартинюк визначає професійно важливі якості як пристосовані до певної професійної діяльності компоненти цілісної особистості, що формуються на основі природно заданих біопсихічних властивостей під дією зовнішніх впливів і власної активності суб'єкта. Професійно важливі якості складають ті внутрішні психологічні характеристики суб'єкта, в яких відображаються вимоги професійної діяльності до різних складників особистості: мотиваційно-потребових, когнітивних, психомоторних, емоційно-вольових тощо [8].

Н. Локалова розглядає професійно важливі якості, як такі психологічні якості, індивідуальні властивості суб'єкта, які необхідні для професії і впливають на ефективність праці та успішність засвоєння професійної діяльності [6]. В. Сорочан до професійно важливих якостей відносить психологічні процеси, властивості та стани, біологічно обумовлені характеристики

людини, ставлення до себе, до праці та інших людей. Самі професійно важливі якості автор вважає психологічними засобами праці [13].

О. Фонарьов пропонує виділяти чотири рівні професійно важливих якостей: 1) діяльнісні та поведінкові якості; 2) індивідуально-психологічні якості; 3) соціально-психологічні характеристики; 4) морально-психологічні характеристики (моральні якості) [15].

Отже, професійно важливі якості прийнято розуміти як якості суб'єкта, які стосуються процесу діяльності і забезпечують ефективність її виконання за параметрами продуктивності, якості праці та надійності. Із цього погляду професійно важливими якостями можуть виступати властивості нервової системи, властивості психічних процесів, особистісні особливості, характеристики спрямованості, знання і переконання [18].

У науковій літературі існують різні думки щодо специфічних вимог до особистості з точки зору майбутньої професії. Так, важливими складовими професійної діяльності психолога є особистісні якості. Їх розвиток та інтеграція у процесі професійного становлення призводять до формування системи професійно значущих якостей. Незважаючи на те, що в цій сфері вже проведено чимало досліджень, однозначної відповіді на запитання про якості особистості психолога, які сприяють його ефективній роботі, поки що немає [3].

Н. Амінов і М. Молоканов виявили, що для успіху практичного психолога найважливішими якостями особистості є загальний інтелект і стресостійкість, підтримуючий стиль спілкування. За їх даними, психолог повинен уміти підтримувати контакт і бути стійким до стресу під час спілкування, мати змогу контролювати свою поведінку, бути емпатичним, упевненим у собі, розслабленим, енергійним і самодостатнім. Тобто психолог-практик – це особистість, яка здатна добре адаптуватися до соціального середовища [1].

О. Сидоренко і Н. Хрящова виділяють і описують деякі загальні якості практичного психолога: психологічна спостережливість (чутливість у сприйнятті психологічних явищ, інших людей – *Н.М.*); психологічне мислення (особливий спосіб, стиль мислення, що припускає здатність відчувати психологічний зміст спостережуваних подій і вміння його аналізувати – *Н.М.*); самоконтроль (здатність концентруватися на психологічному завданні, незважаючи на негативні емоційні стани, що виникають під час роботи – *Н.М.*); уміння слухати; емпатія; креативність [19].

У дослідженні, проведеному Л. Бечтолдом, Е. Вернером, Р. Кеттеллом і Дж. Древалом, був отриманий такий психологічний портрет ефективного психолога: це особистість із творчим мисленням, що схильна до самоаналізу,

любить працювати наодинці, незалежна і впевнена у собі, але завжди готова скористатися можливостями для набуття нового досвіду, емоційно стійка, наділена розвиненим почуттям самоконтролю, володіє гнучким мисленням і легко адаптується [3].

Важливою якістю практичного психолога О. Бондаренко вважає особливий деонтологічний менталітет, основу якого складають особистісні смислові структури, що визначають етичні мотиви і способи діяльності незалежно від інституційних стандартів [19].

К. Рамуль стверджує, що для вченого-психолога необхідні такі риси особистості: ентузіазм; схильність до тривалої праці над проблемою; дисциплінованість; здатність до критики, самокритики; об'єктивність; уміння встановлювати стосунки з людьми. Для різних спеціальностей можуть бути необхідними специфічна наукова обдарованість, спеціальні здібності, для психолога ж, на думку вченого, спеціальні здібності не потрібні [11].

Т. Верняєва, спираючись на дані емпіричного дослідження, стверджує, що для психолога-дослідника необхідні такі ж загальні властивості особистості, як і для вченого: доброзичливість, відповідальність, оптимізм, організованість, спостережливість, терпимість, комунікативність, уважність, тактовність, чуйність, об'єктивність, інтелігентність, динамічність, високий рівень інтелекту, сензитивність, уміння слухати, уміле володіння невербальними засобами спілкування, відкритість, невимішеність, стійкість до стресів, емоційна стабільність. Специфіка полягає тільки у вираженні комунікативних якостей, що пов'язано із загальною спрямованістю психологів на вивчення людини, створення ситуацій взаємодії психолога і досліджуваного [15].

Вимоги до професійно важливих якостей практичного психолога умовно можна охарактеризувати крізь призму чотирьох блоків [10]. Перший блок професійно важливих якостей включає в себе спрямованість та мотиви професійної діяльності. Це, передусім, гуманістична спрямованість особистості, специфічна професійна спрямованість і гнучка «Я-концепція». Другий блок – це вимоги, які ставляться до соціально-перцептивних якостей людини, до здатності правильно відображати соціальні об'єкти, зокрема до психологічної спостережливості. Третій блок – вимоги до якостей особистості, що пов'язані з процесом опрацювання та осмислення соціальної інформації. Це вимоги до соціального мислення, його критичності, професійної рефлексії. Четвертий блок – вимоги до якостей, пов'язаних із передачею інформації, з впливом на інших людей, спілкуванням.

А. Маркова відзначає, що професійно важливі якості є передумовою професійної діяль-

ності. Своєю чергою вони також удосконалюються, шліфуються у процесі діяльності, є її новоутворенням, а людина у процесі праці змінює і саму себе [7].

Отже, особистісні якості практичного психолога здійснюють вплив на успішність професійної діяльності і тому потребують спеціальних умов для їхнього розвитку, а саме: ефективно-дієвих навчальних програм, які б містили психотехнології для розвитку професійно-важливих якостей та згодом знайшли своє застосування у практичній професійній діяльності.

На думку низки вчених, формування професійної майстерності та здійснення роботи щодо самовдосконалення практичного психолога має носити системний наскрізний характер упродовж усього періоду навчання у виші. Майбутні фахівці повинні розвивати в себе професійне мислення (С. Максименко, В. Панок, К. Седих), соціальну активність (О. Бондаренко), професійну креативність і компетентність (В. Рибалка, В. Семиченко), формувати власний науковий світогляд (М. Гуліна, Л. Карамушка), розвивати критичність мислення, здібності до прогнозування, імпровізації (В. Моргун), загальну та психологічну культуру (Я. Коломінський) тощо.

На думку Н. Чепелевої, система організації підготовки практичного психолога повинна включати світоглядний, професійний та особистісний рівні, спрямовані як на оволодіння відповідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога, так і на формування професійної свідомості та самосвідомості, психологічної культури та професійно значущих особистісних якостей [16].

Професійна самосвідомість є одним із найважливіших компонентів самосвідомості особистості як суб'єкта діяльності. Формування професійної самосвідомості відбувається на тлі соціального досвіду із включенням цього досвіду у професійне «Я» особистості [9].

П. Шавір інтерпретує феномен професійної самосвідомості як усвідомлення індивідом себе суб'єктом власної професійної діяльності [17]. У дослідженнях В. Брагіної під час вивчення професійної самосвідомості особистості основний акцент робиться на пізнанні та самооцінці нею системи власних професійних здібностей, виробленні певного ставлення до них [4].

А. Маркова визначає професійну самосвідомість як комплекс уявлень людини про себе як професіонала, цілісний образ себе як професіонала та систему ставлень і установок щодо себе як професіонала. Це інтегративна характеристика особистості, у якій виокремлюється: усвідомлення особистістю норм, правил, моделі своєї професії як еталонів для усвідомлення своїх якостей, на основі чого формується підґрунтя професійного світогля-

ду й особиста концепція праці; усвідомлення цих якостей в інших людях, порівняння себе з якимось професіоналом середньої кваліфікації; облік сподівань і оцінка себе як професіонала з боку інших людей; самооцінювання особистістю своїх окремих сторін за когнітивними, емоційними і поведінковими критеріями; позитивне оцінювання особистістю самої себе загалом, визначення своїх позитивних якостей, перспектив створення професійного «Я» [7].

На думку О. Туриніної, професійна самосвідомість індивіда – це єдність знань про власні особливості, наявні професійні здібності та інтереси. Констатація особистістю успіхів і невдач власної професійної або навчальної діяльності є чинником корегування «Я-образу», самооцінки, рівня домагань та професійної самосвідомості загалом [14].

Професійну самосвідомість практичного психолога на етапі підготовки вищому навчальному закладі Н. Селезньова та Н. Іванова розуміють як усвідомлення психологом себе у просторі майбутньої професії і діяльності, у системі власної особистості. Високий рівень розвитку професійної самосвідомості, адекватна та стійка «Я-концепція» зумовлюють конструктивну професійну поведінку, що дозволяє психологу долати професійні та особистісні труднощі. Продуктом розвитку професійної самосвідомості виступає «Я-концепція», яка є особистісним ресурсом та відіграє ключову роль у формуванні результатів професійної поведінки, успішному аналізі проблемних ситуацій, плануванні, контролі, перевренні професійної діяльності та себе як її суб'єкта [12].

Професійна самосвідомість, професійна «Я-концепція» включають уявлення людини про себе як про члена професійного співтовариства, носія професійної культури, зокрема певних професійних норм, правил, традицій відповідної професійної групи. Ці уявлення включають і характеристики людини, що визначають успішність її діяльності, – професійно важливі якості [5].

Складність феномена професійної самосвідомості майбутнього фахівця, наявність значної кількості чинників, які її визначають, зумовлює необхідність розробки та постійного оновлення шляхів, засобів, а також конкретних методів і прийомів цілеспрямованого формування та підвищення наявного рівня професійної самосвідомості студентів і розвитку їх професійно важливих якостей. О. Боброва обґрунтувала проблему вибору найбільш ефективних шляхів, методів і форм навчання майбутніх професіоналів, метою яких є не лише засвоєння фундаментальних знань із основ наук, а й особистісно-професійний розвиток майбутніх фахівців. На думку вченої, основними шляхами розвит-

ку професійних здібностей та спрямованості майбутніх фахівців є [2]:

- впровадження нових форм і методів навчання, які дають можливість студенту отримати максимум інформації про свою майбутню професію та її вимоги до особистості фахівця;
- стимулювання пізнавальної активності, спрямованої на себе як суб'єкта праці, пізнання й комунікації, формування вміння спостерігати, накопичувати, фіксувати, аналізувати та узагальнювати свій професійний досвід;
- впровадження спецкурсів із розвитку комунікативних здібностей;
- врахування специфіки конкретної форми діяльності, сама суть якої за умови раціонального використання може створити певні можливості для самокорекції та самовиховання;
- широке застосування в процесі вузівської підготовки дискусійних та ігрових методів, упровадження методів активного соціально-психологічного навчання.

Саме усвідомлення майбутніми фахівцями наявного рівня розвитку власних професійних інтересів, здібностей, спрямованості та невідповідності цього рівня необхідному і зумовлює формування у них потреби у професійній самоосвіті й самовихованні, розвитку професійної самосвідомості.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, у науковій літературі найчастіше виділяють такі професійно-важливі якості психолога: діяльнісні та поведінкові, індивідуально-психологічні якості, соціально-психологічні та морально-психологічні характеристики (емпатійність, концентрація на клієнті, бажання та здатність йому допомогти, урівноваженість, терпимість, гнучкість, упевненість, позитивне ставлення до себе, високий рівень інтелекту – *Н.М.*). Професійні якості є одним із найважливіших чинників професійної придатності, які не тільки характеризують певні здібності, але й органічно входять до їх структури, розвиваючись у процесі навчання і практичної діяльності.

У структурі самосвідомості важливим вважається усвідомлення психічних якостей та властивостей особистості. У професійній самосвідомості міститься розуміння саме тих властивостей і якостей, які необхідні для успішного виконання професійної діяльності, тобто професійно важливих якостей. Професійна діяльність, як і професійний розвиток майбутнього фахівця, визначаються станом його професійної самосвідомості, яка характеризується усвідомленням майбутнім психологом себе у просторі професії і діяльності, у системі власної особистості.

Перспективним напрямом подальших досліджень у контексті обраної проблематики є вивчення особливостей розвитку професій-

но важливих якостей не лише психологів, а й інших працівників освіти у ролі чинника формування їх професійної самосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аминов Н.А. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов / Н.А. Аминов, М.В. Молоканов // Психологический журнал. – 1992. – № 5. – С. 104–109.
2. Боброва Е.М. Особенности профессионального самопознания студентов педвуза / Е.М. Боброва. – М., 1989. – 220 с.
3. Бозаджиев В.Л. Профессионально-значимые качества личности психолога-консультанта / В.Л. Бозаджиев // Успехи современного естествознания. – 2008. – № 9. – С. 73–74.
4. Брагина В.Д. Представления о профессии и самооценка профессионально-важных качеств учащейся молодежи / В.Д. Брагина // Вопросы психологии. – 1996. – № 2. – С. 146–156.
5. Елдышова О.А. Профессиональное самосознание как психологическая составляющая профессионального становления / О.А. Елдышова // Фундаментальные исследования. – 2006. – № 7. – С. 101–102.
6. Локалова Н.П. Психология. Введение в профессию: Учебное пособие / Н.П. Локалова. – СПб. : Питер, 2010. – 168 с.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма / Аэлига Капитоновна Маркова. – М. : Междунар. гуманитар. фонд «Знание», 1996. – 312 с.
8. Мартинюк І.А. Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх психологів для роботи в школі : автореф. дис. ... канд-та психол. наук : спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України / І.А. Мартинюк. – К., 2004. – 16 с.
9. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Лариса Максимовна Митина // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 28–38.
10. Пророк Н.В. Практичний психолог: професійно-важливі якості / Н.В. Пророк // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць ін-ту ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2001. – Т. III. – Ч. 8. – С. 190–194.
11. Рамуль К.А. О психологии ученого и, в частности, ученого-психолога / К.А. Рамуль // Вопросы психологии. – 1965. – № 6. – С. 126–135.
12. Селезнева Н.Т. Изучение процесса личностно-профессионального становления будущих психологов / Н.Т. Селезнева, Н.Г. Иванова // Психология обучения. – 2007. – № 12. – С. 80–88.
13. Сорочан В.В. Психология профессиональной деятельности / В.В. Сорочан. – М. : МИЭМП, 2005. – 70 с.
14. Туриніна О.Л. Психологічні особливості професійного самовизначення учнів профільних педкласів: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Олена Леонтіївна Туриніна. – К., 1997. – 218 с.
15. Фонарєв А.Р. Психологические особенности личностного становления профессионала / А.Р. Фонарєв. – М. : Из-тво НПО «МОДЕК», 2005. – 560 с.
16. Чепелева Н.В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Психологія : Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К. : НПУ ім. Драгоманова, 1998. – С. 35–41.
17. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / Пётр Абрамович Шавир. – М. : Педагогика, 1981. – 96 с.
18. Шадриков В.Д. Деятельность и способности / В.Д. Шадриков. – М. : Логос, 1994. – 315 с.
19. Шнейдер Л.Б. Пособие по психологическому консультированию : Учебное пособие / Лидия Бернгардовна Шнейдер. – М. : Ось-89, 2003. – 272 с.